

OSCAR JANÉ CHECA. Universitat de Barcelona. Centre d'Estudis Ribagorçans

Són fronteres la cultura japonesa o la xinesa per un occidental? Són fronteres la tradició, la imatge o la transmissió cultural d'aquestes en aquelles societats vistes amb els nostres ulls? La frontera rau en tot allò que no entenem, o bé és un simple comportament basat en les característiques de *l'altre*...? Alejandro Piscitelli, director del portal educ.ar (una institució educativa d'Argentina) i professor de ciències de la comunicació, descrivia fa un parell d'anys el seu viatge per diversos països del món, i deia del Japó: «Quioscos atiborrados de revistas sin imágenes y con una pictografía impenetrable. Mapas escritos en japonés que volvían imposible cualquier desplazamiento, un subte que solo en el pilar central de la estación conservaba el nombre romanizado, y una absurda numeración que no respetaba la escala decimal sino la cronológica de construcción [...] La cultura japonesa de interfície está demasiado occidentalizada, la impenetrabilidad del lenguaje volvió la comunicación imposible, y aunque la existencia de tres alfabetos y de una tradición milenaria amenazaba con dejarnos del otro lado del espejo, tampoco ocurrió esa segunda vez».¹

Els «espais de frontera» són, doncs, múltiples i infinits. Són aquells que nosaltres volem que siguin, o fins i tot els que no sabem que ho són perquè acceptem les nostres limitacions –o les que ens volen fer veure dels altres–. Territorialment i políticament parlant, els espais de frontera són fàcilment identificables avui dia. Aeroports, canvis de via en els trens, el pas entre els controls de la policia fronterera, els mars, l'espai aeri, entre altres, són tot allò que identifiquem com a llocs indefinits però propis de la frontera. És el seu simple

Vista de la Ribagorça des de Monesma de Benavarri.

Fotografia: Oscar Jané

símbol o mostra de realitat. En l'època medieval, l'espai de frontera era el confi, els límits, aquells arbres o roques que indiquen l'espai propi o de l'altre. I és que la *frontera* no s'havia inventat encara com a tal. Els *limes* romans anaven evolucionant cap a quelcom més concret, a poc a poc. La diferència i la similitud seguien sent les marques pròpies d'inclusió o exclusió, els elements de l'espai de frontera. La similitud era ordenada pel *princep*, senyor o rei, bisbe o institució; la diferència era aquesta mateixa afirmació, deixant pas a més a criteris visuals, lingüístics i tants altres.

Es pot viure amb la sensació de ser sempre en un territori *protegit* per fronteres o bé *marcat* per aquestes. També es pot explotar i aplicar l'experiència de ser un *borderland*, més gran que petit, i atorgar als estudis una aplicació directa en la vida quotidiana social, política i cultural. En són un exemple el rememorament continu a través de l'estudi de la història local de Jérez de la Frontera o, sobretot, al petit municipi d'Alcalá la Real (Jaén), on s'organitzen anualment congressos diversos sobre el tema de la frontera, que provoquen un «turisme cultural» particular.

La majoria dels estudis sobre la frontera a Catalunya tenen a veure amb l'època medieval (amb l'Aragó, amb el món musulmà, amb Castella...). Podria semblar la mitificació per la via històrica d'uns arrelaments sociojurídics que fonamenten Catalunya. D'alguna manera, Catalunya és una nació moderna que argumenta la seva existència així com ho fan els estats contemporanis. L'altra sèrie de grans estudis sobre la frontera a Catalunya es projecta, en canvi, sobre el cas de la llengua i la lingüística; un dels pilars –contemporanis– de la identitat catalana.

Catalunya és un país de fronteres. Diem és, tot i que ho ha estat. Fronteres com a sinònim de pont, pont entre civilitzacions que s'instal·laren a Empúries o bé a Tàrraco, o bé que iniciaren els seus intercanvis comercials arreu de la Mediterrània. Fronteres com a marca de barrera etnoreligiosa: una cicatriu que és explícita en la toponímia, els castells o les torres, evidenciant el que anomenem les Catalunyes «vella» i «nova». Fronteres també entre unes valls que sempre van comunicar i establir els seus pactes per compartir pastures i transhumàncies. Fronteres, doncs, que no són més que un concepte metabòlic de la nostra contemporaneïtat, si s'entén aquesta com

1

2

8

11

12

14

16

UN PAÍS DE FRONTERES D'AIGUA I DE SORRA

Catalunya = un borderland?

temes-2)

Montlluís: monument als morts de la Primera Guerra Mundial.

Fotografia: Oscar Jané

una part integrant de milers d'anys d'història. Curiosament, en la societat actual conviuen els conceptes de frontera ètnica –per la immigració– juntament amb el de política –frontera física– i els de fronteres socials –control econòmic, informàtic, etc.–, de manera que s'atorga un pes específic a les fronteres híbrides. Tornem, el segle XXI, als espais de frontera.

Però Catalunya va conèixer la frontera com a confi-espai del seu territori, dels dominis dels seus *princeps*, des de l'edat mitjana i l'era de l'expansió mediterrània. També, el 1258, el tractat de Corbeil situava, marcava, indicava sobre paper els límits entre la Corona d'Aragó i el regne de França. Insinuava alhora la impossible via catalanooccitana que ja només rememoren algunes historiografies melancòliques. I serà un occità, un dels pilars del naixement de l'Estat modern de França, Pierre/Pèire de Marca, qui aprofiti millor que ningú la conjuntura política, literària, geogràfica i territorial per donar forma a les fronteres i convertir-les en una cosa pràctica: més enllà de la diferència, s'esgrimia l'afirmació de l'Estat-monarquia. La seva força es projectava per la potència de les seves fronteres i per la penetració d'aquestes en terres enemigues o contràries. De cop, calia controlar i dominar aquests espais de frontera, de dalt a baix i horitzontalment. Catalunya esdevingué a finals d'aquell segle XVII un veritable *border-*

land gràcies –o a causa de– la política francesa. Amb Castella, tot i la relació monàrquica, se seguí sent «estrangers» fins al segle XVIII: per la moneda, la llengua, els impostos, els passaports, la cultura, els costums...

De dos segles ençà –per tant des de fa un temps relativament curt en el conjunt de la història de les fronteres i els confins– el *borderland* català s'ha anat hibridant tot adaptant-se a les circumstàncies viscudes. Cosir el fossar d'una frontera no és fàcil, tal com encara avui dia demostren els antagonismes catalanocastellans/espanyols; crear-ne una, en canvi, pot ser més ràpid. Només cal agafar una televisió comuna, fer-la entrar per la porta de casa i compartir-la en família. La llengua de la majoria s'imposa. Si a això hi sumem l'educació única, l'Estat benefactor i ultraprotector, així com la creació de mites i unions contemporànies com són les guerres i els herois... llavors és fàcil crear diferències. L'estat fort és un instrument perquè la frontera sigui això. El cas de la Catalunya del Nord parla tot sol. En canvi, l'estat feble o la manca de polítiques administratives pot provocar un allargament en el temps per a la creació de «frontera», és a dir, de *diferència*. A la Franja, doncs, el fossar sembla estar consolidant-se en els anys de política autònoma per totes bandes. Aquesta *frontera* és, però, l'antitesi de la unió cercada per un estat dèbil. Catalunya segueix sent un *borderland*; ara, però, policèntric.

Les fronteres poden ser reals, tangibles, imaginàries, mòbils, «seques» i «humides», intel·lectuals, militars, de pagès, religioses, altives, de tercer rang... Les fronteres de terra i de mar poden aparentar ser les més fortes, les més arrelades. A la vegada, però, com hem evocat, tant el mar com la terra poden ser només aigua i sorra. El temps representat pel vent esmicola aquestes fronteres, les regenera o les reinventa. Les fronteres no són mai definitives. Només són allò que des de l'interior mateix de les societats i els individus volem que siguin o acceptem que produeixin en les relacions intercomunes.

La frontera ha estat refugi de bandolers, de lladres i de contrabandistes. Ha esdevingut durant anys el símbol del lloc on tot està permès, on hi ha tot tipus de possibilitats. A la vegada, representa la màxima de les contradiccions, ja que les restriccions de llibertat hi són alhora eminentes. La militarització de la frontera es fa palesa en els darrers 200 anys. Ja no es tracta de simples torres de vigilància enfront d'atacs exteriors, sinó que es construeixen fortaleses, aquarteraments i ciutats militars com ara Montlluís al Pirineu, Sant

Les fronteres d'aigua i de sorra

Ferran a Figueres o la mateixa Ciutadella de Barcelona, arran de costa. Aquestes instal·lacions no representen la defensa d'una frontera de cara a l'enemic exterior, sinó respecte a l'interior. El control de la frontera, l'explicitació de la seva existència, rau en la dominació de la societat local, que hi viu, i els seus contactes, relacions i moviments. El comerç tradicional és ara contraban, els matrimonis mixtos són sospitosos i els mossens esdevenen caps de revolta... La(Les) frontera(es) de Catalunya són doncs estables perquè han estat controlades des de dins, militaritzades, sobreprotegides i mantingudes com a tals malgrat els acords internacionals europeus que havien de situar les fronteres novament en la memòria del passat. Malauradament, l'abandonament del control de les fronteres per part dels estats dits forts representaria també la pèrdua de la seva essència.

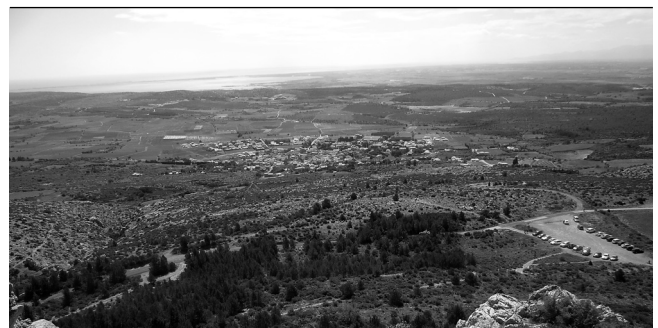
El segle XXI, la frontera és la que apareix a les notícies: els murs, les mars amb petites naus plenes d'immigrants que cerquen una desitjada vida millor o les tanques metàl·liques són a la retina de tots nosaltres. Però existeixen fronteres invisibles que van més enllà dels estats i les ètnies, de les religions o les pobreses; són aquelles que han arrelat des de l'interior, tot i les similituds, i són també les que s'atorguen vida en els *no man's land*. Aquests poden tenir múltiples formes. Una d'elles seria l'aprofitament de la deixadesa jurídica d'una o altra banda, si es considera que una frontera té dos costats, dos espais. Amb aquesta desídia es dona vida a un tercer espai. És aquell que, conegut pels interessos d'uns i altres, permet una mobilitat lliure i «paraadministrativa». Aquest ha estat el cas en els darrers vint anys en una de les fronteres que més s'està fossilitzant des d'un punt de vista polític i administratiu com és la frontera catalanoaragonesa. La Franja seria aquest espai de frontera on conviuen habitants d'una i altra banda, amb la mateixa llengua i cultura, però també amb *inputs* propis i característics de cada contrada. Si bé aquesta deixadesa jurídica ha permès el moviment de deixalleries, purins o altres elements d'una banda a l'altra segons la feblesa del moment de les respectives lleis autonòmiques, també és veritat que ha estat precisament un dels temes que més ha unit alguns pobles en la identitat i defensa de la seva terra en els darrers anys. L'administració, però, desvia la importància d'aquests temes cap a d'altres més espectaculars, com ara els anomenats «béns artístics de la Franja».²

1. www.filosofitis.com.ar/2007/03/09/cruzando-una-frontera-cuyos-limites-desconociamos, llegit el 2008.

2. Per comprendre la complexitat de la Franja, vegeu Carles Barrull, «Autocomplaença, crítica i oblit en la gestió del patrimoni a la conca

Finalment, Catalunya és un país de fronteres? Catalunya és simplement allò que el conjunt de la societat, els seus individus, accepti ser. Les fronteres són fràgils perquè no són. Són frontera perquè en aquesta s'immisceixen binomis com «identitat i frontera» o «identitat i resiliència». Però, per aquesta segona lectura conceptual de la realitat, la frontera és simplement un element aprofitable, un joc sobre el qual la diferència pot ser reconduïda, esborrada o omesa. Perquè la diferència evocada verticalment, a voltes, no és més que similitud. La frontera deixa de ser un lloc on la identitat col·lectiva s'esplaiava per convertir-se ella mateixa en quelcom més, i poder així parlar de la identitat pròpia de la frontera. Fronteres de la memòria i fronteres interiors es juxtaposen fins al punt de projectar el que realment són: (a)fronteres.

L'estany de Salses i la plana del Rosselló des del castell d'Òpol, al límit septentrional de Catalunya del Nord. Fotografia: Josep Santesmases

El present i el futur de la projecció *amb* les fronteres passa per la recerca, les universitats, les administracions, la diplomàcia, la política interior i exterior, però, essencialment, per aquest doblegament del control de la frontera per les mateixes poblacions, tal com succeeix en altres indrets d'Europa com ara Alsàcia, el Luxemburg entre el Gran Ducat i Bèlgica o bé altres zones alpines. La solució parteix novament de dins cap enfora, ara, però, amb el model concèntric mirant sempre Europa i no pas els estats, un vell model que s'aferra a problemàtiques exànimes. ■

de la Noguera Ribagorçana», *Ibix*, 4, 2006, p. 241-255, o bé el recull d'articles de Josep Espluga, *Com embolicar la Franja amb una fulla de pi*, Quaderns del Cingle, 2008.